

Başlık/ Title: Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri

Yazarlar/ Authors

Altay Tayfun Özcan

ORCID ID

0000-0002-6409-9711

Bu makaleye atf için / To cite this article: Altay Tayfun Özcan, Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 1-19.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 10.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

DRJI

SCIENTIFIC INDEXING

İSAM

CEEOL

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Altay Tayfun Özcan *

Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri

Özet: Hülegü'nün İran'a gelişi şüphesiz ki Ortadoğu'da yeni bir dönem demektir. Bu yeni dönem, 1256'da Haşşaşi kalelerinin ortadan kaldırılması ve tarihin İran'daki unsurlarının ezilmesi ile hemen ardından Abbasi Halifeliği'nin 1258'de yok edilmesi ile radikal bir değişim ile şekillenmiştir. Diğer taraftan değişimin bir diğer tarafında da Haçlılar bulunmaktadır. Her ne kadar Sidon'da yaşananlar Moğol-Haçlı mücadelesine neden olmuşsa da, Aynu Câlût muharebesinin Memluk Sultanlığı'nın zaferi ile neticelenmesi, iki tarafın ortak bir cephede buluşabilmesinin koşullarını ortaya çıkardı. Akka'daki Haçlı Kontluğu'nun 1261'de Hülegü'ye gönderdiği bir haberle başlayan bu yeni süreç Hülegü'nün 1262'de Papa IV. Urbanus'a ve Fransa Kralı IX. Louis'e gönderdiği iki mektupla devam etti. Bu mektuplardan günümüze erişebilen ikincisinde Hülegü, Kudüs'ü ele geçirmesini takiben Papalığa bırakması karşılığında Kral'a bir ittifak önerisinde bulunuyordu. Bu, Ortadoğu'da radikal bir değişimdi. Zira Haçlılar ilk defa, bölgedeki etkin bir güç ile ittifak yapabilecekleri bir gündem içerisine girmiş oluyorlardı. Değişim diğer taraftan Moğol siyaseti için de geçerlidir. Nitekim daha önceki yıllarda Batılı güçleri kendilerine boyun eğmeye davet eden Moğollar şimdi onları ittifaka davet ediyorlardı. Bu davetin odağında da tek bir nokta, Kudüs bulunuyordu. Bu çalışmada Kudüs'ün Moğol-Avrupa ilişkilerindeki değişimdeki diplomatik rolü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Hülegü, Moğollar, Kitboga, Haçlılar.

Jerusalem During Hülegü's Middle East Expedition And The Place Of The City In The Transformation Of Mongol-Crusader Relations

Abstract: Hülegü's arrival in Iran undoubtedly meant a new era in the Middle East. This new period was shaped by a radical change with the elimination of the Assassin castles and the crushing of the elements of this sect in Iran in 1256, and after that with the destruction of the Abbasid Caliphate in 1258. Another impact on the change was brought about by the Crusaders. Although the events in Sidon led to a Mongol-Crusader struggle, the conditions for reaching a consensus between the two sides became possible as the Aynu Câlût battle ended with a Mamluk victory. A new process has started with a letter sent by the Crusaders in Akka to Hülegü followed by Hülegü himself sending letters in 1262 to Pope Urban IV and King of France Louis IX. The letter addressed to the King of France survived. The letter discloses an alliance proposal to the King which says Jerusalem could be left to the Pope after conquest as part of the alliance. This would mark a radical change in the Middle East. Because, it was the first time the Crusaders could ally with an active power in the region. A similar change was also observed in the Mongol politics. The Mongols who had formerly invited the western powers to submit to themselves, were now inviting them to an alliance. The focus of this invitation was a single point, Jerusalem. This study will focus on the diplomatic role of Jerusalem in the change of Mongol-European relations.

Keywords: Jerusalem, Hülegü, Mongols, Kitboga, Crusaders.

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD. e-mail: altayfun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6409-9711.

1255'in Eylül ayında Moğolistan'a ulaşıp Büyük Han Möngke'nin huzuruna çıkan Kilikya Ermeni Prensi Hetum, Korykoslu Hayton'un aktardığına göre memleketine Kudüs ile ilgili çok önemli bir haberle, Möngke Kağan'ın Kudüs'ü Moğolların fetih planı içerisinde aldığı haberiyle dönüyordu:

Kutsal Topraklarla ilgili olarak: eğer mümkünatı olsaydı İsa adına bizzat buraya giderdim. Buraya sefer düzenlemek hususunda kararlıyız. Ancak burada tanzim edilecek çok işimiz olmasından ötürü kardeşimiz Hülegü'yü Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları dinsizlerin elinden alması ve tekrar Hıristiyanlara vermesiyle görevlendirdi¹.

Bu haber, "eğer gerçek ise", zamanı için büyük bir haberd. Çünkü başında "Rahip Johannes" adlı bir kişinin bulunduğu doğulu bir Hıristiyan gücünün İran'ı aşip Müslümanlara saldırması, Sancar'ın 1141'de Karahıtaylar karşısında aldığı yenilgiden itibaren Haçlıların rüyalarını süslüyordu². Elbette bu zaferin sahibi olan Karahıtayların Budist olmaları gerçeği Haçlıların üst düzeydeki görevlileri için pek önemli değildi. Zira, – çoğu şeyde olduğu gibi– "gerçek Katavân"dan çok "algılanan Katavân" önemliydi. Çünkü ancak bununla, adeta bir Müslüman okyanusu içerisinde bir adacık gibi kalakalmış Haçlıların morali yüksek tutulabilir ve belki de böylelikle Avrupa'dan yeni gönüllülerin Ortadoğu'ya gelişleri teşvik edilebilirdi. Lakin, beklenen "Hıristiyan ordusu" asla ama asla gelmedi.

Katavân muharebesinden yaklaşık 80 yıl sonra Harezmi ikinci bir saldırı ile karşı karşıya kaldığında unutulup gitmiş "Rahip Johannes" miti adeta küllerinden yeniden doğuyordu³. Buna mukabil Moğolların durumu

¹ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan), (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 103. Aynı yazar, eserinin ilerleyen satırlarında Hülegü'nün, komutanı Kitbuga'yı Kudüs ve çevresindeki toprakları ele geçirecek Hıristiyanlara vermesini emrederek Suriye'den ayrıldığını ifade ile İlhan'ın Büyük Han'ın emrini takip ettiğini üstü kapalı ifade eder. Ancak yeri geldiğinde de ifade edileceği üzere, Hülegü'nün böyle bir emri söz konusu olmamıştır. Hayton'un kaydı için bk. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 113.

² Rahip Johannes miti ile ilgili geniş bir literatür vardır. Ancak bu konuda temel incelemeler şunlardır. Bk. L.H. Hornstein, "The Historical Background of the King of the Tars", *Speculum*, Vol. XVI/ No. 4, (1941): 435-445; J. Richard; "L'extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean", *Annales d'Ethiopie*, Vol. 2, (1957): 225-244; J. Richard, "The Relatio de Davide as a Source for Mongol History and the Legend of Prester John", *Proceedings of the 35th Permanent International Altaistic Conference*, (Taipei: 1993), 417-429; I. de Rachewiltz, "Prester John and Europe's Discovery of East Asia", *East Asian History*, N.11, (1996): 59-74.

³ Moğollarla ilgili olarak Latinlerin kulaklarına erişen ilk bilgilere dair bk. J. Richard, *The Crusades c.1071-c.1291*, Translated by J. Birrell, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999),

Karahıtaylardan epey farklıydı. Nitekim gerek Moğollar arasında ve gerekse komşuları Kereyitler gibi boylar arasında Hıristiyanlık Nasturi misyonerlerinin gayretleri ile iyice yayılmış, hatta Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Alan Goa ile ilgili kıssaya bakıldığında bu dini benimsememiş boyları da etkisi altına almıştı⁴. Bu etki, bölgeye giden seyyahların da dikkatinden kaçmamıştı. Mesela 1246'da Moğolistan'da bulunmuş Plano Carpinili Johannes Hıristiyanlığın bu topraklarda ne kadar güç kazandığını kendi gözleri ile görmüştü⁵. Buna karşın bu ihtiyar Fransiskan, henüz, Moğollarla Müslümanlara karşı bir ittifakın kurulabileceğini aklından bile geçiremeyeceği bir dönemin insanıydı. Zaten burada bulunmasının asıl amacı da Moğolların yeniden Avrupa'ya bir sefer düzenleyip düzenlemeyeceklerini öğrenmekti. Moğol yurdunda geçirdiği günler ona Moğolların böyle bir niyet taşıdıklarını göstermişti. Dahası, 1246'da memleketine uğurlanırken Papa'nın Moğolistan'a gelerek Moğol Hanu Güyük'e biat etmesinin istenildiği bir mektupla dönecekti⁶. Şimdi Avrupalılar ikinci bir Moğol saldırısının tedirginliğine düşmüşlerdi. Bununla birlikte sadece iki yıl sonra ikili ilişkilerde farklı bir atmosfer kendisini gösterecekti.

1248'de İran'daki Moğol komutanı Elçiğiday'dan, Eyyubi Sultanlığı'na karşı şiddetli bir mücadele içerisine girmiş bulunan Fransa Kralı IX. Louis'ye gönderilen elçilik heyeti, şimdiye kadar devam eden temasların dışında farklı bir ilişki zemininin de kurulabileceği yönünde yepyeni bir dönemi müjdeliyordu. Mektubunda Elçiğiday, doğudaki Hıristiyanları kölelikten kurtardıklarını, vergi yükümlülüğünden azat ettiklerini ve artık iyi durumda olduklarını ifade ediyor ve sonrasında, düşmanlarına karşı Kral'a

408. Bu konuda daha detaylı bilgiler ve tartışmalar için bk. R. Hautala, "Early Latin Reports About the Mongols (1221): Reasons for Distortion of Reality", *Zolotoordınskoe Obozrenie*, Vol. 7/ 3, (2019): 50-67; D. Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, *Studies in Anthropological History*, (Leiden: Brill Publishing, 2015), 49 vd.

⁴ Moğollar arasında Hıristiyanlık ile ilgili olarak bk. T.H.F. Halbertsma, *Early Christian Remains of Inner Mongolia: Discovery, Recontruction and Appropriation*, (Leiden: Brill Publishing, 2008), 56. Alan Goa ile ilgili Moğolların Gizli Tarihi'ndeki kayıt için bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. A. Temir), (Ankara, TTK Yay., 1995), 8.

⁵ Giovanni di Pian di Carpine, *Storia Dei Mongoli*, a cura di P. Daffinà, C. Leonardi, M.C. Lungarotti, E. Menesto e L. Petech, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, (Spoleto: 2006), 327.

⁶ Söz konusu metin için bk. Fr. Benedictus Polonus, "Relatio Fr. Benedicti Poloni", *Simica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redigit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi-Firenze (1929): 142-143

zafer diliyordu⁷. Bu, bir müttefiklik teklifi değildi, ancak yine de Plano Carpinili Johannes zamanında Papa IV. Innocentius'a gönderilen ulti­matom ile karşılaştırıldığında Moğol siyasetindeki radikal bir değişime işaret ediyordu. Bu iyi niyet mektubunun gölgesinde Fransa Kralı, muhtemelen, batıdan kendilerinin doğudan da Moğolların Müslümanlara saldıracığı, böylelikle Ortadoğu'daki Müslüman gücünü –yani tam olarak Eyyubileri–kıskaç içerisine alabilecekleri bir geleceği düşlemeye başlamıştı. IX. Louis'nin hayali, hiç şüphe yok ki, böylesi bir kısıkaçı zaferle taçlandırabilirlerse takip eden süreçte Kudüs'e muzafferâne bir şekilde girmesi ve ardından da Latin Haçlı Krallığı'nı yeniden, ancak bu sefer teh­ditten azade bir şekilde ihya etmesiyle devam ediyordu. Ancak Fransa Kralı böylesi bir sefere başlamak için Moğol hükümdarı ile nihai bir anlaşma yapması gerektiğini biliyordu. İşte bu, Moğol yurduna ikinci bir seyahati gündeme getirdi ve Longjumeau­lu Andre'nin başkanlığındaki bir heyeti vakit kaybetmeksizin Moğolistan'a gönderdi. Bununla birlikte Andre Moğolistan'a vardığında burada havanın farklı olduğunu görecek ve tüm beklentileri suya düşecekti.

Büyük Han Güyük'ün ölümünden sonra, muhtemelen 1249 yazında Moğolistan'a ulaşan Fransız elçi Andre Hanlık merkezinde Moğol hükümdarının dul eşi Ogul Kaymış ile beklediği şekilde geçmeyen bir görüşme yaptı ve akabinde, Moğol tarafının Fransız hükümdarının bizzat Moğolistan'a gelerek kendilerine biat etmesini istedikleri bir ulti­matomla geri yollandı⁸. Ancak IX. Louis'nin ümitleri yitip gitmedi. Nitekim birkaç yıl sonra, Altın Orda hükümdarı Batu'nun oğlu Sartak'ın Hıristiyanlığı kabul ettiği haberi üzerine bu sefer Willem adlı bir başka elçisini Moğollara gönderdi. Ancak o da Moğolların Avrupalılarla ittifak hâlde Müslümanlara saldırmak gibi bir niyet içerisinde bulunmadıklarını görmüştü. Hatta

⁷ Lavrentii Mosheimi, *Historia Tartarorum Ecclesiastica*, (Helmstadi: 1741), 47-48. Söz konusu mektubun içeriği ve neticeleri ile ilgili olarak bk. D. Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, Vol.7, (2005): 145-152.

⁸ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev. C. Kanat), (Ankara: Vadi Yay., 2002), 183. Andrew'in huzuruna çıktığı kişinin Güyük'ün dul eşi ve eşinin ölümü üzerine yeni Büyük Han seçilinceye kadar İmparatorluğu naibe sıfatı ile idare eden Ogul Kalmış olduğunu Willem'e bizzat Möngke söylemişti. Bernard Gui'nin eserinde ise bu görüşmede Ogul Kalmış'ın yanında "Verumptamen regina et filius ejus visis et acceptis..." sözleri ile oğlu da yerleştirilir ki doğrusu bu olsa gerektir, yoksa neden bir evlat ayrıntısı eklensin. Bk. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), (İstanbul: Kitap Yay., 2010), 258-259; Bernardi Guidonis, "Vitae Pontif Romanorum", *Rerum Italicarum Scriptores*, Tomus III, (Mediolani: 1723), 591. Bernard Gui'nin eserindeki kayıt için ayrıca bk. P. Jackson – D. Morgan, "Giriş", Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), (İstanbul: Kitap Yay., 2010), 52-53.

Willem, başında Hüleġü'nün olduġu bir ordunun Haşşaşilerle ve Abbasi Halifeliliġi ile savaşmak üzere Ortadoġu'ya gönderildiġini öğrenmesine⁹ karşın Batı yardımını talep etmeyi akıllarından bile geçirmediklerini kendi gözleri ile görmüştü. Moġolların Batılılara yaklaşımı 1255'te de Plano Carpinili Johannes'in gözlemlediġinden, Andre'nin deneyimlediġinden hiçbir farklılık taşımıyordu. Kendileri ile temas kuranları huzurlarına davet ediyor ve biat etmelerini emrediyorlardı. Aksi bir durumda Batılılar sadece bir hedeftiler, müttefik deġil. Bunu gösteren bir ultiमतom, şimdi Willem'e de veriliyordu¹⁰. Ancak bunun ardından IX. Louis, Müslümanları yenip ardından da muzafferane bir şekilde Kudüs'e adım atacaġı hayallerinin çıkmaza girdiġini görüyordu¹¹.

Tam bu noktada yeniden, Willem'in ayrılmasından sadece iki ay sonra Moġolistan'a ulaşan Ermeni Prensi Hetum'un, Mönġke'den Kudüs'ü de Moġol fetih programının içine dâhil ettiġi sözünü aldıġını akla getirecek olursak ne gibi bir yorum yapmalıyız? Rubruklu Willem'in, Moġolistan'dan ayrılmasından sadece iki ay sonra, Mönġke'nin Haşşaşilerle ve Halifelikle mücadele planına Kudüs'ü de dahil etmeye karar verdiġini mi? Yoksa kaydın sahibi olan Hayton'un, gerçekte verilmemiş bir sözü eserine tařıdıġını mı? Öyle görünüyor ki bunlardan ikincisini dikkate almalıyız. Nitekim Prens Hetum'un çağdaşı olup Moġolistan seyahati ile ilgili daha teferruatlı bilgiler veren Kiragos'un eserinde, Mönġke'nin, Hayton'un aktardığı şekilde bir söz verdiġine ilişkin bir beyanda bulunulmadığı gibi¹² Reşidüddin'in eserinde de buna yönelik bir iz yoktur. Aksine bu eserde Hüleġü'nün Horasan'dan Baġdat'a ve buradan da Suriye'yi kasıtlı Mısır topraklarına kadar bir "nizam vermek"le görevlendirildiġi bir manzara karşımıza ıkar¹³. Dolayısıyla Hayton'un kaydı, ne Willem tarafından ne de Reşidüddin tarafından doġrulanayan uydurma bir beyan olduġu

⁹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 232.

¹⁰ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 258-260.

¹¹ J. Richard, "The Mongols and the Franks", *Journal of Asian History*, Vol. 3/1, (1969): 51.

¹² Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moġollar*, (Müt. Edvar Dulaurier), (Haz. G. Solmaz), (Ankara: Elips Kitap, 2009), 70.

¹³ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols, Part Two, English Translation and Annotation by W.M. Thackston, (Ed. ř. Tekin, G.A. Tekin), (Harvard: Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization, 1999), 479. Bununla birlikte T.T. Allsen ve G. Lane, Mısır'ı da sefer planına dâhil ederler. Bk. T.T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, (New York: Cambridge University Press, 2001), 19-20; G. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, (London: Routledge-Curzon Press, 2003), 18, 74. Ayrıca J. Richard, Reşidüddin'in eserinde Hüleġü'nün Haılılara saldırmakla da görevlendirildiġini ifade eder. Bununla birlikte, eserin yukarıda zikredilen tercümesinde bu şekilde bir kayıt bulunmamaktadır.

anlaşılmaktadır. Hayton'un böylesi hatalı bir kaydı paylaşması, Peter Jackson'ın da değerlendirdiği şekilde, hanedanını ve halkını yüceltmek isteği¹⁴ yanında eserinin, Haçlı-Moğol ortak seferi ile Kudüs'ün ele geçirilmesi tasarısı olarak kaleme alınmış olmasıyla da ilişkiliydi. Böylelikle okuyucuları –bilhassa da eserin sunulduğu Papa V. Clementis– Mönkge Han'ın Hülegü'yü Kudüs'ü ele geçirmekle görevlendirmesinden ötürü hem Moğollara sempati ile yaklaşacak, hem de bunun yaratıcısı olmalarından ötürü Kilikya Ermeni Prensiği'ne şükran duyacaktı. Ayrıca Hayton, “Moğollar eğer Kudüs üzerine bir sefer düzenlemeye karar verirlerse bunun anahtarını elinde tutan Ermeni Kilikya Prensiğidir” mesajı da veriyordu. Hayton bu niyetlerin gölgesinde Mönkge'nin emirini tahrif etse de, bir konuda haklıydı: Hülegü'nün batı seferi sırasında Kudüs gerçekten de Moğolların hedefi olacaktı.

*

Bağdat'ın 1258'in hemen başlarında zapt edilmesi, Ortadoğu'nun bir dönemini kapatan, bölgede farklı bir çağı başlatan çok önemli bir hadiseydi. Bağdat şimdi Moğol egemenliğinde geçireceği yeni bir döneme adım atarken Hülegü ise 1259'un sonlarında gözlerini yeni bir hedefe, Suriye'ye çevirmişti. Ancak bu yeni seferi, ağabeyi Büyük Han Mönkge'nin 11 Ağustos 1259'daki ölümü haberini alması üzerine beklediğinden kısa sürdü ve İlhan, 24 Ocak 1260'ta Halep'in ele geçirilmesinin ardından Van'a doğru çekilmeye başladı. Fakat bu, bölgedeki Moğol kazanımlarından vazgeçtiği manasına gelmiyordu. Aksine bu bölgeyi elinde tutması, Çin'den başlayan İpek Yolu'nun Akdeniz'e ulaştırılması için son derece önemliydi ve bundan ötürü de şimdiye değin önemli başarılarla nam salmış Kitboga adlı öncü komutanını, zaptedilen toprakları emniyet altında tutması ve aynı zamanda Suriye'deki Haşşaşi kalelerini yok etmesi göreviyle Suriye'de bıraktı¹⁵. Bununla birlikte Kitboga'nın, Hülegü'nün emri ile 1260'ın Şubat ayı sonunda Dımaşk üzerine yürümesi üzerine kentin efendisi el-Nasır'ın güneye, Nablus'a çekilmesi bir anda Moğolların bölgedeki faaliyetlerini farklı bir noktaya sürükledi. Kitboga, sulh yoluyla Dımaşk'ı ele geçirdikten

¹⁴ P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, *The English Historical Review*, Vol. 95/3, (1980): 486. Hayton'un kaydı J. Richard tarafından da “gerçeklikten uzak” olarak değerlendirilmiştir. Bk. J. Richard, *The Crusades*, 409.

¹⁵ Kitboga'nın Suriye'nin güvenliği için vazifelenirilmesi ile ilgili olarak bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503; S. der Nersessian, “The Chronicle of the Constable Smpad or of the 'Royal Historian'”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.13, (1959): 160. Ayrıca bk. J. Masson Smith, “Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 44/2, (1984): 310, 313; A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Isparta: 2018), 19.

sonra¹⁶ çevresindeki bölgeyi kontrol altına alma eğilimi içerisine girerken diğer yandan da Hüsameddin Kuşlukhan adlı bir komutanı da muhtemelen hem keşif yapmak hem de el-Nasır'ın yerini tespit etmek ve eğer olabiliyor ise onu ele geçirmek için güneye sevk etti. Bununla birlikte bu harekât, alışıl gelmiş bir keşif seferinden ziyade başlı başına bir sefere dönüşerek bölgede ciddi bir korku ve paniğe yol açtı¹⁷. Tüm bu hareketler, Moğolları, Hülegü'nün çizdiği emirlerin dışına çıkarıyor ve yeni bir takım tarihî hadiseleri de tetikliyordu. Şimdi, İlhan'ın Suriye'nin korunması ile vazifelendirdiği Moğol kuvveti kendisini bir anda Havran ve Nablus ile çevresinde akın yapıp, buradan Gazze, Cubrin, Hebron, es-Selt, Birketü'z-Zeyza ile Mevcübü'l Kerek ve çevresinde bulduğu gibi Ölüdeniz'in öte yakasına da geçerek Kudüs'e saldırdığı yeni hadiselerin içinde buluvermişti¹⁸. Hatta İbn Şeddad, İbn Vasıl ve Nahmanides'in birbirlerinden habersiz bir şekilde aktardıklarına göre kentte katliamda bulunmakla kalmayarak Kudüs'e "egemen" de oldular¹⁹. Benzer bilgi Aknerli Grigor tarafından da paylaşılır. Epey de abartıyla. Nitekim kaynak yazarı, Kudüs ile Kutsal Kabir'in, Sultan Selahaddin'den bu yana Arapların elinde bulunduğunu duyan Hülegü'nün kentin üzerine yürüyerek Kudüs'ü zapt ettiğini ve ardından da "Kamame Kilisesi'ne girip kutsal kabir önünde yüzükoyun" bir şekilde yattığını ifade eder, ardından da sözlerini şehirde askerî bir güç bırakarak geri çekildiği ile sonlandırır²⁰. Şüphesiz ki bu ve diğer kayıtlar, Moğolların Kudüs'teki birkaç günlük istirahatlerinin yarattığı bir atmosferin ürünüydü ve gerçekte bir ilgisi yoktu. Nitekim kaynaklar Moğol kuvvetlerinin yavaş yavaş bölgeyi boşaltarak yeni üsleri olan Dımaşk'a çekildikleri bir süreci gösteriyor. En azından Ebu Şâme, Nisan ayı

¹⁶ Dımaşk'ın zaptı ile ilgili olarak bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503; İbni Tagrıberdi, *En-Nücümü'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar), (Çev. D.A. Batur), (İstanbul: Selenge Yay., 2013), 35.

¹⁷ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine (AD. 1260 and 1300)", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2, (1987): 237.

¹⁸ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 237; P. Jackson, *The Mongols and the West*, (Harlow: Pearson-Longman Press, 2005), 116. Ne yazık ki Moğol kaynakları bu seferin detaylarını paylaşmıyor. Bununla birlikte sadece Reşidüddin Moğol kuvvetlerinin Karak'a kadar gittiklerini ifade ediyor ki bu el-Nasır'ın ele geçirilmesi ile ilgilidir. Bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503.

¹⁹ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 237-238, 247

²⁰ R.P. Blake, R.N. Frye, "History of the Nation of the Archers by Grigor Akanc Hitherto Ascribed to Malaki'ia the Monk", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol.12, No.3/4,(1949): 349. Elbette bu kaydı, yaşanan hadiselerin Ermenistan'daki yansımaları ile Grigor özelinde Ermeni din adamlarının Hülegü'ye bakışlarını düşünerek değerlendirmek gerekmektedir. İlerleyen yıllarda *Hristiyan kaynaklarında Hülegü imajı* ile ilgili bir çalışma yapmak imkânım olur ise bu kaydı orada daha doğru bir çerçeveye yerleştirebileceğimi düşünüyorum.

dolaylarında bu bölgede faaliyet gösteren birliklerin büyük yağmalar ve çok sayıda esirle birlikte Dımaşk'a dönüşlerine tanıklık etmişti²¹. Ancak, yine de, Kitboga'nın, bölgeye sevk ettiği komutanı Hüsameddin Kuşlukhan'ın hala bölgede faal olduğu anlaşılıyor. Bu etkinliklerin birinde el-Nasır da Nisan ayının sonlarında Moğolların eline geçti²². Bu gelişme Nisan sonu Mayıs başında bile Moğolların bölgenin bu kadar güney bir noktasında faal olduklarını gösteriyor ki Memlûk sınırlarındaki bu hareketler şüphesiz ki Mısır'daki gündemi de şekillendiriyordu. Ancak biz şimdilik bu önemli hadiseleri bir kenara bırakalım ve yüzümüzü Haçlılara çevirerek harekâtın onlar üzerindeki yansımalarına odaklanalım.

Kudüs'ün ele geçirilmesini de kapsayan güney harekâtının, bölgedeki bir diğer taraf Haçlılar tarafından memnuniyetle karşılanması beklenebilirdi. Belki memnuniyetle karşılanıyordu da. Nitekim Papalığın bölgedeki en önemli dinî temsilcilerinden birisi olup Berthelem Piskoposu olan Lentinolu Thomas Agni tarafından Ocak 1260'ta, Halep'in ele geçirildiği sırada Hülegü'nün huzuruna gönderilen İngiliz asıllı Ashbyli David, muhtemelen bu memnuniyet çerçevesinde yeni aktörleri ziyaret ediyordu²³. David, Hülegü tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edildi ve dahası, İlhan, egemenliğindeki topraklardaki Fransız mülklerini güvenliğini garanti altına almaya ve Latin misyonerlerini de vergiden muaf tutacağına söz verdi²⁴. Bu, şüphesiz ki ilişkilerin olumlu bir seyir alması açısından önemli bir gelişmeydi ve Hülegü, bunu başlatan kişi olmasa da yaratan kişiydi. Bununla birlikte bu iyi niyetin yarattığı rüzgâr henüz Haçlı egemenliğindeki kentlerde esmiyordu. Yine de Moğolların şimdiye değin sürdürdükleri faaliyetler büyük oranda memnuniyetle değerlendiriliyordu. Ancak bu, yine de tedirgin olmadıkları manasına gelmiyor. Aksine mevcut hâlin, memnuniyetle karışık korku ve tedirginlikle karşılandığı anlaşılmaktadır. Mesela 1 Mart 1260 tarihli bir mektupta Moğolların Bağdat'ı ele geçirdikleri, Halife'yi de akrabalarıyla birlikte "kılıcın ağzı ile" katlettikleri ifade edildikten sonra Moğolların Halep ve Dımaşk'a doğru ilerledikleri, halkının da "onları yemek için peşlerine düşmüş atmacalardan kaçan kuşlar gibi

²¹ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 237.

²² Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503. Tarihleme ile ilgili olarak ayrıca bk. R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 238.

²³ Ashbyli David'in Hülegü'yü ziyareti ile ilgili olarak bk. J. Richard, "The Mongols and the Franks", 53; G. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, 48; L. Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest", 38-39.

²⁴ I. de Rachewiltz, *Papal Envoys to the Great Khans*, (London: Faber and Faber Publ., 1971), 150. Bu hususta ayrıca bk. A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 28.

Hıristiyanların ellerine, deniz kıyısına” kaçıkları ifade ediliyor²⁵. 4 Martta kaleme alınan bir diğesinde de Halife’nin akrabalarıyla birlikte öldürüldüğü ve ardından da Moğolların Suriye’deki kentlerde faaliyette bulunduğundan bahsedildikten sonra Hülegü’ye yönelik övgü dolu ifadeler kullanılıyor. Bununla birlikte aynı mektupta, diğinden çok daha baskın bir Moğol korkusu kendisini gösterir. Nitekim çeşitli kalelerde alınan önlemlerden bahsedilmesi ile tedirginliğin had safhada olduğunu hissettiren beyanlar bu manada dikkat çekicidir²⁶. Aynı ay kaleme alınmış bir başka mektupta da Moğolların Akka’ya kadar bölgeyi yakıp yıktıkları belirtildikten hemen sonra Hıristiyanların, Tanrı yardım etmezse onlara karşı koyamayacağı bildiriliyor²⁷. Bu mektuplar Moğol tehlikesinin içinde memnuniyet hislerinin de yer aldığını, ancak yine de bu saldırıların her an kendilerine de dönebileceğinden çekinildiği bir atmosferin varlığına işaret etmektedir. Bu ortamın Nisan ayında daha gergin bir hâl aldığı görülüyor. Nitekim 4 Nisan’da İngiltere Kralı Henry’e gönderilen bir diğ mektupta, şimşege benzetilen Moğol saldırılarının şiddetinin kendi sınırlarına kadar dayandığından bahsedildikten sonra “*Tatar çılgınlığı*”nın artık “*yatıştığı*”ndan bahsedilip “*ilahi merhamet nefes aldırdı*” gibi sözlerle de genel bir rahatlama hali ifade edilir. Ardından da Kutsal toprakların özgürleştirilmesinin tam da vakti olduğu belirtilerek bir dilekte bulunulur²⁸.

Bu türden mektupların içerisinde Moğollarla Latinler arasında uzlaşa sağlandığına işaret eden bir veri bulunmuyor. Bununla birlikte bir Arapça kaynakta Kitboga’nın Safed’e geldiğinde kendisi için büyük bir çadır kurulduğundan bahsedilmesi²⁹, muhtemelen bu sıralarda, yani Nisan–Mayıs 1260 gibi bir tarihte taraflar arasında iyi ilişkilerin olgunlaşmaya başladığının sinyallerini vermektedir. Benzer sinyalleri Korykoslu Hayton’un eserinde de gözlemlemek mümkündür. Nitekim Kitboga’nın seferinden bahsettiği satırlarında Hayton, Moğol komutanının, “*Hıristiyanlara büyük şefkat*” gösterdiğini ifade eder ve ardından da onun Hıristiyan geçmişine vurgu yapıp faaliyetlerini – Hülegü’nün emrine uygun

²⁵ “Menkonis Chronicon”, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, Tomus XXIII, (Edidit Georgius Heinricus Pertz), (Hannoverae: 1874), 547-549.

²⁶ “Annales de Burton”, *Annales Monastici*, (Edited H.R. Luard), (London: 1864), 491-495.

²⁷ *Flores Historiarum*, (Edited H.R. Luard), Vol. II, (London: 1890), 452. Söz konusu kayıtlar için ayrıca bk. J. Paviot, “England and the Mongols”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 10/3, (2000): 306-307.

²⁸ *Foedera Conventiones Literae et Cujuscunqve Generis Acta Publica inter Angliae*, Tomi I, Pars II, *Accurantibus Thoma Rymer et Roberto Sanderson*, (Editio Tertia), (1745), 54. Buradaki kayıt ile ilgili olarak ayrıca bk. J. Paviot, “England and the Mongols”, 307.

²⁹ R. Amitai, “Mongol Raids into Palestine”, 239; B. Lewis, “Mısır ve Suriye”, *İslam Tarihi*, C.1, (Çev. H. Aktas), (İstanbul: Kitabevi Yay.,1997), 220.

olarak Hülegü'nün emrine uygun olarak– Kutsal Toprakları Hıristiyanlara vermek isteği ile ilişkilendirir³⁰. Buraya kadar gerek Korykoslu Hayton'un ifadeleri ve gerekse diğer kaynaklardaki bilgiler karşımıza Moğol-Haçlı ilişkilerinin her iki tarafın birbiri ile yakın ilişkiler kurabilecekleri yeni bir evreye doğru yol aldığını göstermektedir. Bununla birlikte bu veriler, aslında Haçlılardan sadece bir kısmının, karşı karşıya kalınan tehlikeli ortam içerisinde takındıkları tutum ile ilgiliydi. Kıta Avrupa'da ise bakış bundan çok farklıydı. Moğol öfkesini İtalya'da, sadece kendilerine gönderilen mektuplardaki ifadelerden hissedebilen Papalık, Moğollarla uzlaşma yaratarak bölgedeki durumu acil olarak çözmek siyaseti gütmek yerine, uzlaşma alternatifini bir tarafa kaldırarak klasik silahı olan Haçlı seferi ilanına sarıldı. 25 Mayıs 1260'ta Marsilya piskoposu Benoit'ye *Audiat orbis* başlıklı bir ferman ile Kutsal Toprakları Tatar tehdidine karşı korumak amaçlı bir Haçlı seferi düzenleme görevi verilmesi³¹, aslında süreci soğukkanlılıkla yönetemediklerini gösteriyordu. Elbette Moğolların Avrupa'yı istilalarının üzerinden henüz yirmi yıl bile geçmediği, Moğol ultimatolarının "havada uçuştugu" bir dönemde belki bunu beklemek yersiz olabilir. Bununla birlikte yine de, istilanın üzerinden birkaç yıl geçmiş olmasına karşın Plano Carpini'ni Johannes'i Moğolistan'a gönderen diplomatik tutumun 1260'ta kendisini göstermemiş olması ilgi çekicidir. Bunun nedenleri üzerinde ayrıca durmak mümkündür. Ancak bu hususu bir kenara bırakıp konumuza odaklanacak olursak Papalığın Moğolların bölgedeki faaliyetlerine karşı böylesi bir tutum takınması öyle görünüyor ki Orta Doğu'daki Haçlı tutumunu da şekillendiriyordu. Bilhassa da Moğollarla savaşmayı kendi çıkarlarına uygun görebilecek kimseler bu duruştan etkilenerek bir anda ilişkilerde bir daha kapanmayacak yaralar açabilirlerdi. Bu ihtimal kısa süre içerisinde Sidon'da gerçek oldu. Korykoslu Hayton gelişmeleri şu sözlerle aktarır:

Hülegü'nün Suriye ve Filistin'de bıraktığı Kitboga ülkeyi huzur ve sükûnet içinde idare etti ve Hıristiyanlara büyük şefkat gösterdi. Zira o da (tıpkı Dokuz Hatun gibi) İsa'nın doğumunda hazır bulunanların soyundan geliyordu. Şevk içerisinde Kutsal Toprakları Hıristiyanlara vermeye çalışırken ne yazık ki iblis, onunla Hıristiyanlar arasında anlaşmazlık tohumu ekti. Bu şu şekilde oldu. Sidon bölgesindeki Bellifortis adlı bölgede çok sayıda Müslüman yerleşim birimi vardı ve Tatarlar buraları sayımdan geçirmişlerdi. Sidon ve Bellifortis'ten bazı kimseler bir araya gelerek civardaki köy ve kasabaları harap edip çok sayıda Müslümanı katlettiler. Arda kalanlarına ise hayvanlarıyla beraber el koydular. Bu durum

³⁰ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 113, 117-118.

³¹ J. Richard, *The Crusades*, 411-413. Ayrıca bk. A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 27.

üzerine Kitboga'nın akrabalarından birisi, kendine eşlik eden süvarileriyle vakit kaybetmeksizin aldıklarını geri vermeleri için Hıristiyanları takibe koyuldular. Ancak Hıristiyanlar ona saldırdılar ve beraberindeki Tatarlardan bazılarıyla birlikte Kitboga'nın akrabasını öldürdüler. Bununla da yetinmeyip kafalarını kesip yanlarında taşıdılar.

Kitboga, akrabası ile beraberindeki Tatarların bu şekilde öldürüldüklerini haber alınca hemen ordusuyla Sidon kentini kuşatma altına aldı ve (kentnin dışında) nerede bir Hıristiyan'la karşılaştıysa katletti. Sonunda Sidon'u ele geçirdi, ateşe verdi ve surlarının önemli bir kısmını yıktı. Yine de, bir adaya kaçarak hayatlarını kurtardıklarından ötürü kent ahalisinin pek azı hayatını kaybetti³².

Daha başka kaynaklardaki bilgiler de yaşanan sürecin Hayton'un aktardığı şekilde geliştiğini doğruluyor. Hatta, hadiselerin patlak vermesine neden olan Haçlı kontunun adının Julian olduğu da bu kayıtlarda ifade ediliyor. Ancak ifade edilmeyen, Moğolların bölgedeki faaliyetlerinin bazı Haçlı kontlarını harekete geçmeye sevk etmesiydi. Korykoslu Hayton'un kaydı, Julian'ın maksadının iktisadî olduğunu gösteriyor. Zaten daha başka kayıtlar da onun bunu iktisadî gerekçelerle yapmış olabileceğini destekliyor³³. Dolayısıyla Julian'ı Moğollara saldırtan, garip bir şekilde kumar borçlarıydı. Neticede, Julian şimdi Moğol öfkesini Sidon üzerine çekmiş bulunuyordu ve kent 11 Ağustos 1260'ta Moğol saldırısına uğradı ve yakılıp yıkıldı. Kentin ahalisinin önemli bir kısmı, canını yakında bulunan Ceneviz gemilerine binerek kurtardılar. Ancak Sidon, liman kısmı hariç Moğollar tarafından yakılıp yıkıldı³⁴.

Sidon'un Moğollar tarafından ele geçirilmesi Haçlıların birkaç aydır korktukları şeyin başlarına gelmesi demektir. Bununla birlikte Moğollar, Sidon'un ardından sadece Cavea de Tyron'a saldırdıktan sonra³⁵ Haçlılara yönelik bir başka hücumda bulunmadılar. Bu, Moğolların "Sidon kazası"nu Haçlılara genellemediklerini göstermesi açısından önemlidir. Ancak yine de Moğolların Haçlıları bundan sonra potansiyel bir düşman olarak

³² Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 117-118.

³³ Nitekim Julian bu tarihlerde kumarda oldukça çok para kaybeden bir kişi olarak kayıtlara geçmiştir ki bu, onu yakınındaki Moğollara saldırmaya teşvik etmiş olabilir. Julian'ın kayıpları ile ilgili olarak bk. H.E. Mayer, "The Life and Afterlife of Julian of Sidon", *Crusades*, (Ed. J. Kedar, J. Phillips, I. Shaghir), Vol. 18, (2020): 78. Bu çalışmayı bana gönderen Üniversitât Wien'den Canan Ankar'a teşekkür ederim.

³⁴ H.E. Mayer, "The Life and Afterlife of Julian of Sidon", 78-79; P. Jackson, "The Crisis in the Holy Land in 1260", 499; J. Richard, *The Crusades*, 411; R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, (Çev. H. İnalçık), (Ankara: TTK Yay., 2011), 365; J. Richard, *The Crusades*, 411; L. Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest (1256-1260)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S.6, (2007): 39.

³⁵ P. Jackson, "The Crisis in the Holy Land in 1260", 500.

gördüklerini de düşünebiliriz. Bu açıdan bakıldığında “Sidon kazası”nın Moğol-Haçlı ilişkilerinde keskin bir yol ayrımı olduğu görülmektedir. Korykoslu Hayton’un bu havayı iyi analiz ettiği görülmektedir. Nitekim Sidon’un düşüşü ile ilgili kaydından hemen sonra, yaşananların neticesini şu sözlerle tespit eder: “*Bundan sonra, Suriye’deki Hıristiyanlar Tatarlara güvenmemeye başladı. Tatarlar için de Suriye’deki Hıristiyanlar bundan böyle itimada şayan görülmedi*”³⁶.

*

Sidon’un düşüşü, Haçlılara, Moğol tehdidinin kendi üzerlerine de yönelebileceği, bir sonraki hedefin de kendileri olabileceği bir ihtimalin güçlü olduğunu gösteriyordu. Bu vaziyet içerisinde hızlı bir şekilde önlem almaya çalışırken, bir anda kapılarında hiç beklemedikleri bir misafir buldular. Onlar, Mısır’daki Eyyubi idaresini sona erdirdikten sonra yeni bir idarenin kurucuları olan Memlûkların elçileriydiler ve bu tehlikeli ortam içerisinde “düşmanları” Moğollara karşı ittifak teklif ediyorlardı. Bir buçuk asırdır birbirleri ile kıyasıya mücadele eden Müslümanlar ve Haçlılar, şimdi, “bölgelerini” tehdit eden ortak düşmana karşı müttefik olabilecekleri yeni bir siyasi iklimle karşı karşıya kalmışlardı. Temaslar süratle ilerledi ve Memlûk elçileri Akka Latin Krallığını ziyaret ederek Moğollara karşı çıkacakları seferde kendilerine yardım etmelerini istediler. Akka, Memlûk ordusunun Filistin kıyılarından serbest bir şekilde geçmelerine izin verdiği gibi limanlarını kullanmalarına ve geçişleri sırasında da onlara erzak sağlamaya rıza göstererek bu teklife olumlu yaklaştı. Dahası, ilerleyen süreçte Baybars Akka’ya geldiğinde onu ve diğer önemli Memlûk komutanlarını da misafir ettiler³⁷. Buna karşın bir askeri destek vermekten uzak durdular ki bu, muhtemelen, Moğollar karşısında alınabilecek bir yenilginin kendileri için kesin bir son demek olduğunu kestirmeleriyle ilgiliydi. Bu, onlar adına iyi bir siyaset olsa da yardımları karşısında muhataplarına ilettikleri taleplerinin öngörüsüz olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Haçlıların tek talebi kaynaklara ele geçirilecek Moğol atlarının kendilerine uygun bir fiyattan satılması olarak yansımıştır³⁸.

³⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 118.

³⁷ Söz konusu gelişmeler için bk. B. Lewis, “Mısır ve Suriye”, 221; P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 502-503; P. Jackson, *The Mongols and the West*, 117-118; L. Venegoni, “The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülegü’s West Conquest”, 39; R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 366. K.Y. Kopruman, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın, A. Çetin),(Ankara: Berikan Yay., 2005), 97; A. Aktan, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Bellekten*, C.LXIII, S.237, (1999): 415.

³⁸ Yardım karşılığında Haçlıların talebi ile ilgili olarak bk. J. Richard, *The Crusades*, 411.

Bununla birlikte bu kadarı bile Memlûk ordusu için yeterliydi. Zira bu izinle Memlûk ordusu hiç beklenmedik bir noktada Moğolların karşısına çıkmış ve takip eden günlerde Kitboga'yı peşlerine takarak pusu kurdukları Aynu Câlût'a kadar sürüklemişlerdi. Nihayetinde Kitboga, Haçlıların verdikleri izinle bu bölgeye gelmiş olan Memlûklar karşısında 3 Eylül 1260'de ağır bir yenilgi aldı ve hayatını kaybetti³⁹. Takip eden aylarda bir Moğol ordusu bu yenilginin intikamını almak üzere Hims'a kadar sokulduysa da kolaylıkla püskürtüldü⁴⁰. Kitboga tehdidi böylelikle yok edilmiş, dahası Fırat Irmağı'nın batısındaki Moğol kazanımları da geri alınmıştı. Memlûklar, bu önemli zaferi şüphesiz ki kendi taktikleri ile, kendi silahları ve cesaretleri ile kazanmışlardı. Bununla birlikte Sidon'da kırılan Haçlı-Moğol ilişkileri ve ardından gelişen Memlûk-Haçlı ittifakı da zafere giden yolda, pek göze görünmeyen ama önemli bir etkendi.

Bu yenilgiler serisinin ortaya çıkmasında Memlûk başarısının yanında, şüphesiz Moğol dünyasında yaşanan hassas vaziyet de önemli bir etkendi. Möngke'nin 11 Ağustos 1260'da ölümü üzerine Moğolistan-Çin ekseninde yaşanan mücadelenin kendisini Kafkasya'nın iki yakasında derinden hissettirdiği günlerde Hülegü, ordularını, Altın Orda hükümdarı Berke'nin olası bir saldırısına karşı İran'da tutmak durumunda olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu vaziyet içerisinde Suriye ve güneyinde kalan topraklarda duruma mani olamayan ve takip eden zamanlarda da müdahale edebilmesinin imkânsızlığı ile karşı karşıya kalan Hülegü⁴¹, şimdi Elçigiday'ın 1248'deki "zorundalık"ları ile karşı karşıya bulunuyor ve Avrupalılarla diplomatik ilişkiler kurmayı masaya yatırmaya hazırlanıyordu. Benzer "zorundalık" Haçlılar için de geçerliydi. Zira Haçlılar da, Aynu Câlût'un ardından Ortadoğu'da yeni bir sürecin şekillenmeye başladığını görmüş, daha önce Moğollar karşısında hassas bir konumda bulunan ve hatta bundan ötürü de kendilerinin yardımını isteyen Memlûkların bu sefer kendileri için bir tehdit hâline geldiklerini

³⁹ Muharebe ile ilgili olarak bk. A. Özeydin, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, C. 4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1991), 275-276; L. Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest", 39-40. Ayn Calut yenilgisinde Haçlıların Memluk Sultanlığı ile ilişkilerinin etkisine dair bk. R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s.366; E. Schütz, "The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanid-Mamluk Fights in the Holy Land", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 45/1, (1991): 7.

⁴⁰ R. Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, (New York: Cambridge University Press, 2004), 50-52; J.A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Ilkhans", *The Cambridge History of Iran*, Vol.V, (Ed. J.A. Boyle), (New York: Cambridge University Press, 1968), 352; A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 21.

⁴¹ Hülegü'nün, Ortadoğu'da kendisini karşı karşıya bırakan zorundalıkları için bk. E. Schütz, "The Decisive Motives of Tatar Failure", 7-10.

farketmişlerdi. Bilhassa Baybars'ın, Hülegü'nün Ortadoğu'ya gelmesinden önce, 1246 gibi erken bir tarihten itibaren Moğollara tâbi duruma gelmiş ve Kitboga'nın seferine doğrudan veya dolaylı destek vermiş Antakya Haçlı Prensi Bohemond'u⁴² cezalandırmak üzere bir tutum içerisine girmesi –her ne kadar Bohemond'un tutumu Katolikler tarafından kınanmış olsa da⁴³– Haçlıları farklı bir sürece sürüklüyordu. Hatta bazı haberler, Kutuz'un katlini Baybars'ın Haçlılara saldırma teklifini geri çevirmesiyle ilişkilendirir⁴⁴. Tüm bunlar, Haçlıların şimdi tam olarak “*Scilla'dan kaçtıklarını düşünürlerken, Caribdim'e girmiş*”⁴⁵ oldukları bir durumu yansıtmaktadır. Haçlıların kararı, beraberinde yeni bir süreci getirecekti.

Haçlıların kararının ne olduğunu gösteren gelişme, Baybars 1261'de Halep'e doğru ileri harekâta geçtiğinde bu hareketlenmeyi bir ulak ile Moğollara haber vermeleri oldu⁴⁶. Hassas bir dönemde Haçlıların böylesi bir girişimde bulunmalarını, Moğollarla ittifak kurmak veya onlara sempatik görünmek istemeleri ile mi izah etmeliyiz? Böylesi bir düşünce, kritik bir zamanda radikal bir kararın ipuçlarını aramak noktasında çekici olsa da elde bulunan veriler bu zannı desteklememektedir. Nitekim muharebeden hemen sonra Haçlıların Moğollara karşı tetikte beklediklerini gösteren işaretler vardır⁴⁷. Muhtemelen Haçlıların Memlûk ilerleyişini Moğollara bildirmelerindeki asıl neden, Aynu Câlût muharebesinden sonra kendi aleyhlerine dönen bölge dengelerini şimdi iki rakibi karşı karşıya getirerek yeniden düzenlemek stratejisiyle ilgiliydi⁴⁸. Bu açıdan Haçlıların, Moğolların İran taraflarına geldikleri sırada Haşşaşilerin yardım isteklerini değerlendiren Wintonien Piskoposu Peter'in hislerine döndüklerini söylemek mümkün görünmektedir: “*Köpeklere, yok olup gitmeleri için birbirlerini kemirmelerine izin verelim. İsa'nın düşmanlarından hangisi kalırsa*

⁴² Bohemond'un Hülegü'nün seferine iştirak etmesi ve Suriye seferindeki faaliyetleri için bk. J. Richard, *The Crusades*, 410. Ancak Bohemond bundan çok önce, 1246'da Moğollara tâbi olmuştu. Bk. A.T. Özcan, “Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu*, S.XVI, (2013): 56.

⁴³ Bohemond'un Moğollara tabiyeti Papalık ve genel olarak Haçlılar tarafından kınanan bir davranış olmuştu. Hatta Kudüs Patriği tarafından aforoz bile edilmişti. Ancak bu, en nihayetinde ona tamamen sırtlarını dönmek manasına gelmiyordu. Bohemond'un Moğollara tabiyetinin Katolikler arasındaki yansımalarına ilişkin bk. J. Richard, *The Crusades*, 410-411.

⁴⁴ P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 508-509.

⁴⁵ Messina ile Sicilya arasındaki iki kötü girdaba yönelik Homer'den itibaren kullanılan bir söz oyunu.

⁴⁶ P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 509.

⁴⁷ J. Richard, “The Mongols and the Franks”, 51.

⁴⁸ P. Jackson'un değerlendirmelerine de bk. P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 509.

dünyanın tek bir kilisenin, Katoliklerin hâkimiyetine geçmesi için gelir, katleder ve kutsal toprakları temizleriz. Sonuçta tek bir çoban ve tek bir sürü olur"⁴⁹.

Ancak bu sırada Moğolların daha başka planları vardı ve 1262'de Hülegü, birisi Papa IV. Urban'a, diğeri de Fransa Kralı IX. Louis'e iletmek üzere iki mektup kaleme aldırdı. Bu mektuplardan, John adlı bir din adamı tarafından Roma'ya götürülen ilki kaybolmuşsa da⁵⁰ Louis'ye gönderilen metnin günümüze erişmiş olmasından⁵¹ ötürü Hülegü'nün her iki mektubunda da aynı niyeti dile getirdiği muhakkaktır: Memlûk Sultanlığı'na karşı Avrupalılarla ittifak. Louis'ye gönderilen mektubunda Sidon'un ele geçirilmesi hadisesini "Emirlerimizin dışına çıkıp Frankların yerleşim birimlerine karşı saldırıda bulunan askerlerimizden bazıları (...)" tarafından yapılmış, kendi emri dışındaki bir "üzücü hadise" olarak sunan⁵² Hülegü, geçmişte Fransa Kralı IX. Louis'nin Moğolistan'a gönderdiği elçilik heyeti ile kurulan ilk temasları hatırlatıyor, bu sırada yaşanan bazı sorunlara temas etmeden muhatabına yeni bir sayfa açmayı teklif ediyordu⁵³. Ancak İlhan, Fransa Kralı'nın Moğollarla yeni bir ittifak kurmak için reddedemeyeceği bir teklif sunması gerektiğini de şüphesiz ki biliyordu. Bundan ötürü, Kudüs'ün ele geçirilerek Papa'ya teslim edilmesini emrettiğini ifade ile, üstü kapalı bir şekilde kendileriyle ittifak kurulduğu takdirde karşılığında Kudüs'ü Batılılara teslim edeceği sözünü veriyordu: "Uzun yıllardır kutsal şeylere saygısız kimseler tarafından zapt edilmiş bulunan Kutsal Kent Kudüs ile çevresindeki diğer tüm bölgenin yeniden kendisine (=Papa'ya) verilmesini emrettik"⁵⁴. Ancak Hülegü'nün, doğrudan bir koşul olarak ifade etmese de, bu teslimin karşılığında bir şartı vardı: Memlûk Sultanlığı ile mücadelesinde Batılıların desteğini elde etmek. İran-Akdeniz

⁴⁹ A.T. Özcan, "Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar", 33.

⁵⁰ Bununla birlikte Papa IV. Urban'ın bu mektuba karşılık olarak gönderdiği *Exultavit cor nostrum* başlıklı mektubun içerisinde Hülegü'nün vaftiz olmak isteğinden –ki bu ifade bence Papalığın, Hülegü'nün ifadelerini aşırı yorumla tahrif etmesi ile mektuba iliştilirilmiş olabilir– duyulan memnuniyet ifade edildiğine bakacak olursak bunun da Fransa Kralı'na gönderilen gibi samimi bir dille kaleme alındığını açıklıkla ifade etmek mümkündür. Söz konusu mektup ile ilgili olarak bk. J.A. Boyle, "The Il-khans of Persia and the Princes of Europe", *Central Asiatic Journal*, Vol. 20/1-2, (1976): 28; G. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, 48.

⁵¹ Mektubun tam metni P. Meyvaert tarafından bulunmuş ve ardından Latince metin halinde neşredilmiştir. Bk. P. Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", *Viator*, Vol. 11, (1980): 245-259.

⁵² P. Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", 258.

⁵³ P. Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", 257-258.

⁵⁴ P. Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", 258.

koridorunun en kısa hattının üzerinden geçtiği Suriye egemenliğini hiç şüphe yok ki devleti için bir beka meselesi olarak gören Hülegü için bu desteğin sağlanması son derece önemliydi⁵⁵. Çünkü aklındaki şey, Memlûk ordusunun, kendisinin Suriye egemenliğine yönelik bir tehdit teşkil etmeyecek şekilde yok edilmesiydi. Hadiseler umduğu şekilde gidebilirse bu, ona, Memlûk Sultanlığı'nın kendisine biat ettiği yeni bir evrenin kapısını açabilir, böylelikle de Ortadoğu'daki Moğol egemenliği artık karşı konulamaz bir noktaya gelebilirdi. Ancak Hülegü'nün istediği Fransız desteği nasıl bir destekti?

Hülegü'nün aklındaki Fransız desteği, Fransız donanmasının Memlûk deniz gücünü etkisiz hale getirmesi ve limanlarını da abluka altına almasıyla sınırlıydı. İlhan'ın, haleflerinden farklı olarak Avrupalılardan bir kara gücü talep etmemesi dikkat çekicidir. Çünkü Hülegü, Memlûk ordusunu yeke yek bir mücadelede yenebileceğini, hatta imha edebileceğini düşünüyor, bununla birlikte elinden kaçabilecek unsurları da göz önüne alarak kaçan Memlûk birliklerinin imhasının ancak ve ancak limanların tutulmasıyla mümkün olabileceğini fevkalade bir öngörü ile tespit ediyordu⁵⁶. Herhangi bir donanma gücüne sahip olmayan Hülegü'nün bu eksikliğini giderecek donanma, Fransız donanmasından başkası değildi. II. Dünya savaşında İngiliz ordusunu Dunkirk limanından tahliyesine engel olamayan ellerinden kaçırarak Alman Genel Kurmayı akla getirilecek olunursa, Hülegü'nün titiz bir plan ortaya koyduğunu belirtmek gerekir.

Hülegü, Memlûk ordusunun imhası noktasında iyi bir plan ortaya koymuştu. Bununla birlikte hadiseler beklediği şekilde cereyan etmeyecek ve 1263'te Altın Orda sınırında başlayan askerî hareketlilik İlhan'ı farklı bir maceranın içerisine sürükleyecekti. Diğer taraftan Haçlı seferi meselelerini artık gerisinde bırakmış Fransa Kralı için de bu teklif bir zamanlar peşinden düştüğü arzularını ona hatırlatan nostaljik bir tekliften öteye geçmiyordu⁵⁷. Bununla birlikte Hülegü'nün Fransa Kralı ile temas kurma girişimi, sonraki yıllarda daha ciddi bir şekilde devam edecek olan yeni bir süreci

⁵⁵ Moğolların Suriye'ye egemen olamaması ilerleyen yıllarda İlhanlıların Kafkasya üzerinden Trabzon ile Sivas üzerinden Ayas limanlarını kullanmaları ile neticelenecek ve bu bölgedeki ticarî hayatı uzun vadede şekillendirecektir. Moğol-Memlûk mücadelesinin Hindistan-İran-Akdeniz ticaretini Sivas-Ayas hattına itmesi ile ilgili olarak bk. T. Sinclair, *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages*, (London: Routledge, Taylor And Francis Group,2020), 4-7, 71-72, 298-299.

⁵⁶ P. Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", 281.

⁵⁷ Fransız Kralı'nın bakışı ile ilgili olarak bk. D. Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, 182.

beraberinde getirdi. Nitekim Hüleğü'nün haleflerinin tamamı –İslam'ı kabul etmiş Teküder hariç– Avrupalılarla ittifak konusunda yoğun çabalar sarf edecek, karşılıklı gidip gelen elçilik heyetleri Avrupa–İran hattında mekik dokuyacaklardır. Bu görüşmeler içerisinde Kudüs de ittifak çabalarının merkezinde olmaya devam edecektir. Bu açıdan bakıldığında Hüleğü'nün, her ne kadar ittifak girişiminde başarıya ulaşmasa da Haçlı–Moğol ilişkilerinin ittifak zemininde ele alınabileceği yeni bir çehreyi ortaya koyduğunu ifade etmek gerekiyor. Bu yönü ile Hüleğü, sadece İlhanlıların kurucusu değil, aynı zamanda Moğol–Avrupa ilişkilerinin de ittifak boyutunda bir mimarı oldu. Bunu yaparken Hüleğü klasik Moğol siyaset kültürünü de bir tarafa kaldırmıştı. Nitekim 1262'ye kadar devam eden süreçte Moğolların Avrupalılarla iyi ilişkiler başlatabilmek için temel şartları kendilerine tâbi olmaları iken şimdi Hüleğü onlarla eşit bir güç olarak yaklaşıyordu. Bu, Moğol siyasetinde bir devrimdi. Ancak sadece diplomasi ile de sınırlı değildi. Nitekim Hüleğü, Fransa Kralı IX. Louis'ten askerî destek isteyerek, halkının en son Cengiz Han'ın Tuğrul ile girdiği “iki eşit gücün askerî ittifakı” atmosferini Moğollara yeniden solutuyordu. Ancak tek bir farkla: Moğollar, deniz gücünün stratejik ehemmiyetiyle karşı karşıya bulunuyorlardı ve denizlerdeki eksiklikleri onlara Cengiz zamanındaki “zorundallıkları” yeniden dayatıyordu. Şüphesiz ki Moğollar şimdi yeni bir sınavla, yeni bir dönemle yüzyüze gelmişlerdi. Diğer taraftan benzer bir “zorundallık” Berke için de geçerliydi. Nitekim Altın Orda Hanı, Hüleğü ile mücadelesi arifesinde Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak kuracaktı. Bununla birlikte Berke ile Baybars arasındaki ilişkiler, ikisinin de Müslüman olmalarından ötürü dindaşlık hislerinin gölgesinde sağlanmıştı. Hüleğü ile Avrupa arasındaki ilişkilerde ise bu şekilde bir “dini ortak payda” bulunmuyordu. Bunun yerine bir kent, Kudüs, ortak payda olmayı üstlenmişti. Şimdi bu kent, iki kıtanın en ucundaki iki ülkeyi, Fransa'yı ve Moğolistan'ı birleştiriyordu. Kudüs'ün bu birleştirici gücü, daha sonraki yıllarda İngiltere ile Aragon ve Avrupa'nın daha başka ülkelerini de Moğollara yakınlaştıracaktı.

Kaynakça

- Aktan, A. "Memlûk-Haçlı Münasebetleri". *Belleten*, C.LXIII, S.237, (1999): 411-452.
- "Annales de Burton". *Annales Monastici*. (Edited H.R. Luard), London: 1864.
- Aigle, D., "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?". *Inner Asia*, Vol.7, (2005): 143-162.
- Aigle, D. *The Mongol Empire between Myth and Reality, Studies in Anthropological History*. Leiden: Brill Publishing, 2015.
- Allsen, T.T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- Amitai, R. "Mongol Raids into Palestine (AD. 1260 and 1300)". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2, (1987): 236-255.
- Amitai, R. *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Bernardi, Guidonis. "Vitae Pontif Romanorum". *Rerum Italicarum Scriptores*, Tomus III, Mediolani (1723): 588-684.
- Blake, R.P.–Frye, R.N. "History of the Nation of the Archers by Grigor Akanc Hitherto Ascribed to Malaki'ia the Monk". *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol.12, No. 3/4, (1949): 269-399.
- Boyle, J.A. "Dynastic and Political History of the Ilkhans". *The Cambridge History of Iran*, Vol.V, (Ed. J.A. Boyle), New York: Cambridge University Press, (1968): 303-421.
- Boyle, J.A. "The Il-khans of Persia and the Princes of Europe". *Central Asiatic Journal*, Vol. 20/1-2, (1976): 25-40.
- Flores Historiarum*. Vol. II, (Edited H.R. Luard), London: 1890.
- Foedera Conventiones Literae et Cujuscunqve Generis Acta Publica inter Angliae*. Tomi I, Pars II, Accurantibus Thoma Rymer et Roberto Sanderson, (Editio Tertia), 1745.
- Fr. Benedictus Polonus. "Relatio Fr. Benedicti Poloni". *Sinica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redegit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi–Firenze, (1929): 133-143.
- Giovanni di Pian di Carpine. *Storia Dei Mongoli*. a cura di P. Daffinà, C. Leonardi, M.C. Lungarotti, E. Menesto e L. Petech, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, Spoleto: 2006.
- Grousset, R. *Stepeler İmparatorluğu*. (Çev. H. İnalçık), Ankara: TTK Yay., 2011.
- Halbertsma, T.H.F. *Early Christian Remains of Inner Mongolia: Discovery, Recontruction and Appropriation*. Leiden: Brill Publishing, 2008.
- Hautala, R. "Early Latin Reports About the Mongols (1221): Reasons for Distortion of Reality". *Zolotoordinskoe Obozrenie*, Vol. 7/3, (2019): 50-67.
- Hornstein, L.H. "The Historical Background of the King of the Tars". *Speculum*, Vol. XVI/ No. 4, (1941): 435-445.
- İbni Tagrıberdi. *En-Nücûmu'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar). (Çev. D.A. Batur), İstanbul: Selenge Yay., 2013.
- Jackson, P. – Morgan, D. "Giriş", Ruysbroeckli Willem. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*. (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), İstanbul: Kitap Yay., (2010): 17-72.
- Jackson, P. "The Crisis in the Holy Land in 1260". *The English Historical Review*, Vol. 95/3, (1980): 481-513.
- Jackson, P. *The Mongols and the West*. Harlow: Pearson-Longman Press, 2005.
- Kirişoğlu, A. *İlhanlı–Avrupa İlişkileri*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Tüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.
- Koprıman, K.Y. "Mısır Memlûkleri (1250–1517)". *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın, A. Çetin), Ankara: Berikan Yay., 2005: 81-159.

- Korykoslu Hayton. *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. (Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan), İstanbul: Selenge Yay., 2015.
- Lane, G. *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*. London-New York: Routledge-Curzon Press, 2003.
- Lavrentii Mosheimi. *Historia Tartarorum Ecclesiastica*. Helmstadi: 1741.
- Lewis, B. "Mısır ve Suriye". *İslam Tarihi*, C.1, (Çev. H. Aktaş), İstanbul: Kitabevi Yay., 1997: 183-239.
- Masson Smith, J. "Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?". *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 44/2, (1984): 307-345.
- Mayer, H.E. "The Life and Afterlife of Julian of Sidon", *Crusades*. (Ed. J. Kedar, J. Phillips, I. Shaghir), Vol. 18, (2020): 67-92.
- "Menkonis Chronicon". *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*. Tomus XXIII, (Edidit Georgius Henricus Pertz), Hannoverae: 1874: 523-572.
- Meyvaert, P. "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France". *Viator*, Vol. 11 (1980): 245-259.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. A. Temir), Ankara: TTK Yay., 1995.
- Müverrih Kiragos. *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*. (Müt. Edvar Dulaurier), (Haz. G. Solmaz), Ankara: Elips Kitap, 2009.
- Nersessian, der S. "The Chronicle of the Constable Smpad or of the 'Royal Historian'". *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.13, (1959): 143-168.
- Özaydın, A. "Aynicâlût Savaşı". *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, (1991): 275-276.
- Özcan, A.T. "Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar". *Tarih Okulu*, S.XVI, (2013): 23-77.
- Rachewiltz, I. De. "Prester John and Europe's Discovery of East Asia". *East Asian History*, N.11, (1996): 59-74.
- Rachewiltz, I. De. *Papal Envoys to the Great Khans*. London: Faber and Faber Publ., 1971.
- Richard, J. "L'extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean". *Annales d'Ethiopie*, Vol.2, (1957): 225-244.
- Richard, J. "The Mongols and the Franks". *Journal of Asian History*, Vol. 3/1, (1969): 45-57.
- Richard, J. "The Relatio de Davide as a Source for Mongol History and the Legend of Prester John". *Proceedings of the 35th Permanent International Altaistic Conference*, Taipei: (1993): 417-429.
- Richard, J. *The Crusades c.1071-c.1291*. (Translated by J. Birrell), Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Ruysbroeckli Willem. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*. (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), İstanbul: Kitap Yay., 2010.
- Schütz, E. "The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanid-Mamluk Fights in the Holy Land". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 45/1, (1991): 3-22.
- Sinclair, T. *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages*. London: Routledge, Taylor And Francis Group, 2020.
- Venegoni, L., "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest (1256-1260). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 6, (2007): 29-42.